

СУЧАСНЫЯ ПРАВИЛЫ НАПІСАННЯ ЛІТАР І, Ы, Й

Агульныя заўвагі. Аснову правапісу літар *і, ы, й* у сучаснай беларускай мове складаюць:

- апорныя напісанні, калі літары абазначаюць гукі ў моцных пазіцыях;
- фанетычны прынцып, калі неабходна ўлічваць вымаўленне і фанетычную пазіцыю гукі ў слове;
- марфалагічны прынцып, калі трэба звяртаць увагу на марфемную структуру слова.

ЛІТАРА І

Правіла 6. У адпаведнасці з марфалагічным прынцыпам пачатковы каранёвы [і] захоўваецца пасля:

1) прыставак на галосны (за выключэннем выпадкаў, адзначаных у правіле 4): *заіканне, заікацца, заіскрыцца, праіснаваць, заінтрыгаваць, праілюстраваць, праінфармаваць, неістотны, Прыіртшыша, Заішым'е, заілійскі, праіранскі, заісыккульскі, праінспектаваць, заігрыванне, заігрывацца, заігрываць, заіклівы, заілены, заільваць, заімка, заінелы, заінець і інш.;*

2) прыставак, якія пішуцца праз злучок або аддзяляюцца апострафам: *па-іспанску, па-італьянску, экс-інжынер, экс-імператар, аб'інелы і інш.;*

3) дзвюх прыставак на зычны: **звыш-**: *звышімклівы, звышідэйны, звышіндустрыяльны; між-*: *міжрыгацыйны, міжінстытуцкі;*

4) іншамоўных прыставак і прэфіксаў на зычны: **гіпер-**: *гіперінфляцыя; контр-*: *контрідэя, контр-ігра; пан-*: *панісламізм; пост-*: *постінфарктны, постінфляцыйны, постіндустрыяльны; супер-*: *суперігра, суперінтэлект; транс-*: *трансіндыіскі, трансіарданскі; фор-*: *форінжэктар;*

5) у складанаскарочаных словах, першая частка якіх заканчваецца на цвёрды зычны: *дзяржінспектар, медінстытут, палітінфармацыя, педінстытут, санінструктар, спецінструктаж;*

6) пасля першай часткі складаных слоў, якая заканчваецца на галосны: *прамайдучы, рознаіменны;*

7) калі з'яўляецца злучнікам: *дзень і ноч, сястра і брат, вёска і горад;*

8) калі стаць у пачатку слова: *яна ішла, брат іграў, з Індыі, у Іраку.*

Правіла 7. Пачатковы каранёвы і не пішацца ў сярэдзіне слова пасля галосных, калі з'яўляецца прыстаўным: *іржа → заржавець, імгла → замглены.*

ЛІТАРА Ы

Правіла 8. Каранёвы гук [і] чаргуецца з [ы] і на пісьме перадаецца літарай *ы* (фанетычны прынцып) пасля:

1) усіх уласнабеларускіх прыставак, якія заканчваюцца на зычны (за выключэннем *між-, звыш-*): **аб-**: *абыграць, абынтэлігенціцца, абышоў; ад-*: *адыменны, адышоў; над-*: *надысці, надындывідуальны, надыннтэгральны; пад-*: *падыграць, падысці, спадылба; перад-*: *перадынфарктны, перадыспытны; раз-*: *разысціся, разыграцца; з-*: *зымправізаваць, зыначыць; с-*: *сыграць, сысціся; уз-*: *узысці, узыход;*

2) толькі пасля дзвюх неславянскіх прыставак: **дэз-**: *дэзынкрустацыя, дэзынтэгратар, дэзынфармацыя, дэзынтэграваць, дэзынфіцыраваць; суб-*: *субынспектар.*

ЛІТАРА Й

Правіла 1. Літара *й* пішацца ў адпаведнасці з вымаўленнем (фанетычны прынцып) для перадачы гукі [j]:

• на канцы слоў пасля галосных: *бывай, край, май;*

• у сярэдзіне слоў пасля галосных перад зычнымі: *айва, Айна, бывайце, Драйзер, дызайн, Кландайк, камбайн, лайнер, тройка, майскі.*

Правіла 2. Перад галоснымі літара *й* пішацца толькі ў складанаскарочаных словах, першая частка якіх заканчваецца на *й*, а другая пачынаецца з галоснай (марфалагічны прынцып): *райінспекцыя (раённая інспекцыя), райфа (раённы фінансавы аддзел); але: РАА (раённы аддзел адукацыі).*

Правіла 3. Літара *й* захоўваецца на канцы каранёвых марфем дзеясловаў незакончанага трывання перад суфісам *-ва-*, утвораных ад неазначальнай формы дзеяслова закончанага трывання на *-іць, -яць* (марфалагічны прынцып): *абсмяць → абсмейваць, засвоіць → засвойваць, запаяць → запайваць, супакоіць → супакойваць, узброіць → узбройваць, утаіць → утойваць.*

Правіла 4. Літара *й* пішацца замест каранёвага пачатковага ненацісканога *і* пасля прыставак на галосную (фанетычны прынцып) у словах:

1) з каранямі:

іс-ці: *зайсці, прыйсці, пайшоў, выйду, увайсці, выйшаў, прыйшоў; ігр-аць:* *выйграць, зайграць, перайграць, выйгрыш; ім-я:* *перайменаваць, найменне, займенны, займеннік, пайменны, перайменаванне; інач-ай:* *няйначай, перайначыць;*

2) *займаць, наймаць, пераймаць, перайманне, праймаць, неймаверны.*

Правіла 5. Літара *й* у сучаснай беларускай мове не пішацца ў пачатку славянскіх і неславянскіх слоў, а таксама перад галоснымі: *яна ішла, ёгурт, Емен, Нью-Ёрк, феерверк, секвоя.*

Заўвага. Напісанне *й* у пачатку слова дапускаецца ў вершаваных тэкстах, дзеля захавання рытму твора:

*Як быццам дождж не йшоў, і не цвіла вясёлка,
І ліпеньскі прыпар паўдня не варажыў
На самых маладых, зіркстых самых зёлках,
Што выйшлі пастаяць ля жыта на мяжы.*

У. Марук.

Пытанні

1. У якіх выпадках пішацца літара *й*?
2. Калі захоўваецца на пісьме каранёвы *й*?
3. Згодна з якім прынцыпам і пасля якіх прыставак пішацца каранёвы *ы*?

ТРЭНІРОВАЧНЫЯ ЗАДАННІ

Заданне 1. Ад дзеяслова *іграць* пры дапамозе прыставак *аб-, да-, за-, на-, неда-, па-, пад-, пера-, пра-, с-* утварыце і запішыце новыя словы.

Заданне 2. Утварыце і запішыце новыя словы. Раствлумачце напісанне арфаграм.

Не+істотны → ...; не+існуючы → ...;
не+імаверны → ...; пра+інсцэнзіраваць → ...;
аб+ілгаць → ...; супер+інвестыцыі → ...;
над+імпульсны → ...; з+імітаваць → ...; па+іменны → ...;
звыш+ідэйны → ...; экс+імператар → ...;
ад+іменны → ...; за+іканне → ...; вы+іграць → ...;
пост+інфарктны → ...; не+іначай → ...;
пад+ісці → ...; за+інелы → ...; контр+ігра → ...;
між+інстытуцкі → ...; спецыяльны+інструктаж → ...;
настаяць+ва(ць) → ...

Заданне 3. Спішыце сказы, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары. Правапіс арфаграм растлумачце.

1. Рукі бандытаў вока...мгненна ўзяцелі ўгору (А. Чарнышэвіч). 2. Узы...дуць з...рняты ліху канец (У. Жылка). 3. Сонца не ўз...шло, а вы...шла з-за хмары (Я. Брыль). 4. Дарожка з вербаў выб...гла, па...мчала за сяло (П. Пестрак). 5. Успацелым быў твар яе, наліты за...рдзеўшымі бурнэлькамі шчокі (С. Баранавых). 6. У гаспадарцы было не ўсё сплоч...на, і Ягор пра боты нават не за...каўся пры бацьку (В. Быкаў). 7. Быў рад, калі на новы лад за...гралі скрыпкі і цымбалы (Я. Пушча). 8. Ты пры...дзеш нечакана, як святло блакітнай зоркі ў мро...ве вясен...ім (А. Салтук). 9. Шчарбаты мес...ц заліваў святлом поле, аблямаванае за...нелым лесам (С. Грахоўскі). 10. Нават страціўшы зрок, абы...ду я паўсвету, а да родных мясцін шлях заўсёды зна...ду (П. Броўка). 11. Спроба контр...гры супраць нямецкіх футбалістаў нашым спартсменам не ўдалася ("Звязда"). 12. Якія не...маверныя цяжкасці чакаюць наперадзе...ўдакіма Раманава, паказала спроба выдаць першы том фальклорна-...тнаграфічнага матэрыялу (С. Цярохін). 13. П'есы Шашалевіча лічы-

лі без...дэйнымі, называлі "васільковай містыкай" ("Наш край"). 14. Иван знарок зрабіў доўгую акц...рскую паўзу, каб за...нтрыгаваць слухачоў (А. Асіпенка). 15. Былыя студэнты мед...істытута Галкін і Матуза сачылі за лагчынай, каб у час заўважыць новыя спробы немцаў аб...сці вёску (В. Быкаў). 16. На твары кул...мётчыка адбілася злосць, і вочы заснавалі па прасцягу, шукаючы вы...сця (В. Быкаў). 17. Вусны дзяўчыны час ад часу расквечваліся ўсмешкаю, і гэта супако...вала Гардзея (З. Дудзюк). 18. Кіраўнік гаспадаркі Иван Васюк пра...нфармаваў нас аб клопатах вяскоўцаў (В. Баранаў). 19. Нашай кра...не ўдалося многа зрабіць па стварэнні новай, пост...ндустрыяльнай беларуска...сацыяльна-...канамічнай мадэлі ("Полымя").

Заданне 4. Прачытайце сказы, знайдзіце словы, дзе дапушчаны арфаграфічныя памылкі. Запішыце словы ў адпаведнасці з арфаграфічнымі нормамі беларускай мовы.

1. "Трэба дэзінфармаваць праціўніка", – звярнуўся Мікалай да свайго таварыша. 2. У лагчыну высыпалі роўныя ланцугі падыйшоўшага батальона. 3. Сям-там пракідаліся абімшэлыя барадачы-дубы, пагоністыя хвоі. 4. Вочы хлапчукоў зайскрыліся, шчокі зачырванелі. 5. Успомнім усіх паіменна, горам успомнім сваім. 6. Не раз даводзілася Рыгору раскарчоўваць займку. 7. Кожнаму з нас хочацца пажыць у безінфляцыйны перыяд. 8. За час турніру каманда гімназіі не праіграла ніводнага матча. 9. Дзяніс не стаў абнадзеіваць сябра і вышаў на ганак. 10. На стаўніца чакала вучняў у файе філармоніі.

Заданне 5. Устаўце прапушчаныя літары.

Не...стотная за...вага, засво...ваць правіла, не...лоная вытворчасць, не...троннае выпраменьванне, да...льны апарат, над...шлі маразы, та...ландскі бокс, пера...менаваць...уліцу, пра...гнараваць пытанне, гука...залежыны матэрыял, аматар па...мправізаваць, пад...спад шапкі, ...опытны борт...нжынер, бя...про...грышная лат...рэя, коні за...ржалі, пра...ракская кааліцыя, еўрапейская гіпер...нфляцыя, раз...шліся швы.

ЗАЛІКОВЫ ТЭСТ

Частка А

A1. Адзначце словы, дзе прапушчана літара *й*:

- 1) скле...ваць паперу;
- 2) пра...люстраваная кніга;
- 3) спадзявацца на вы...грыш;
- 4) старэнькі пра...гравальнік;
- 5) не...дэнтэчны замяняльнік.

A2. Адзначце словы, дзе прапушчана літара *ы*:

- 1) між...мперыялістычнай вайны;
- 2) своечасовая дэ...нфекцыя;
- 3) суб...спектар не з'явіўся.

- 4) звыш...нтэнсіўная работа;
5) перад...нсультны стан.

A3. Адзначце словы, дзе прапушчана літара *i*:

- 1) пра...снаваць;
2) з...мшэлы;
3) супер...дэальны;
4) за...скрыцца;
5) дэз...нфарматар.

A4. Адзначце словазлучэнні, напісаныя без арфаграфічных памылак:

- 1) зваротны заіменнік;
2) постынфарктны стан;
3) падіграць суседу;
4) былы педінстытут;
5) доўгачаканы наймальнік.

A5. Адзначце словазлучэнні, якія патрабуюць арфаграфічнага выпраўлення:

- 1) Мінская дзяржынспекцыя;
2) папулярны найгрыш;
3) наіцікавейшы выпадак;
4) Ашмянскі район;
5) ныйначай павінен прыйсці.

A6. Суаднясіце словы і прапушчаныя літары. Адказ запішыце.

А) аб...нтэлігенціца	1) літара <i>й</i>
Б) за...нелы	2) літара <i>ы</i>
В) не...тралітэт	3) літара <i>i</i>
Г) сан...нструктар	
Д) с...ходзіць	

A7. Адзначце радок, у якім прапушчаныя літары неабходна ўставіць у наступнай паслядоўнасці – *ы, і, ў*:

- 1) без...ніцыятыўны, рэпетыцы...ны, та...нс-тва;
2) спад...лба, пера...начыць, за...клівы;
3) раз...сціся, супер...нфляцыя, не...мавернасьць;
4) аб...шоў, цэ...лонскі, Пры...ртышша.

A8. Адзначце словы, у якіх пасля далучэння прыстаўкі *пра-* будзе пісацца літара *й*:

- 1) ігнараваць;
2) ісці;
3) інструктаваць;
4) інспектаваць;
5) іграць.

A9. Адзначце два "лішнія" словы:

- 1) пра...маць;
2) на...мальнік;
3) непры...мальны;
4) за...мальны;
5) прадрпы...мальнік.

A10. Адзначце словы, у якіх пасля далучэння прыставак *на-, па-* або *за-*, каранёвая літара *i* пісацца не будзе:

- 1) ілгаць;
2) імкнуцца;
3) ікаць;

- 4) ірнаць;
5) імжэць.

Частка Б

B1. Прачытайце сказы. Знайдзіце слова, у якім дапушчана арфаграфічная памылка. Запішыце гэтае слова правільна.

1) У аціхлай царкве замшэлая замша.

2) Бачыць заінелую, густа пасоленую інеем зямлю, было нязвыкла.

3) Мне захацелася таксама падыйсці да акенца.

4) Харытон не заўважыў, калі Лаўрэн выйшаў з канцылярыі.

5) Заіскрыцца сонца – вір агню.

B2. Ад дзеяслова закончанага трывання засяець утварыце форму 3-й асобы множнага ліку незакончанага трывання. Запішыце.

B3. Пры дапамозе ўказанай прыстаўкі вусна ўтварыце словы і запішыце "пятае лішняе".

За + ... (*ікаць, інець, іржавець, інтрыгаваць, іскрыцца*).

B4. Запішыце па-беларуску слова *мастер*.

B5. Ад дзеяслова *іграць* пры дапамозе прыстаўкі *контр-* утварыце назоўнік. Запішыце яго ў пачатковай форме.

ДАВЕДКІ

Трэніровачныя заданні

Заданне 1.

Абыграць, дайграць, зайграць, найграць, не-дайграць, пайграць, падыграць, перайграць, прайграць, сыграць.

Заданне 2.

Неістотны, неіснуючы, неймаверны, праінс-цэніраваць, абылгаць, суперінвестыцыі, надымпульсны, зымітаваць, пайменны, звыш-шідэйны, экс-імператар, адыменны, заіканне, выйграць, постінфарктны, ныйначай, падысці, контрлігра, міжінстытуцкі, спецінструктаж, на-стойваць.

Заданне 3.

1. Рукі бандытаў вокамгненна ўзяцелі ўгору (А. Чарнышэвіч). 2. Узыдуць зярняты – ліху ка-нец (У. Жылка). 3. Сонца не ўзышло, а выйшла з-за хмары (Я. Брыль). 4. Дарожка з вербаў вы-бегла, памчала за сяло (П. Пестрак). 5. Успаце-лым быў твар яе, наліты зардзеўшымі бурнэль-камі шчокі (С. Баранавых). 6. У гаспадарцы было не ўсё сплочана, і Ягор пра боты нават не заікаў-ся пры бацьку (В. Быкаў). 7. Быў рад, калі на но-вы лад зайгралі скрыпкі і цымбалы (Я. Пушча). 8. Ты прыйдзеш нечакана, як святло блакітнай зоркі ў мроіне вясеннім (А. Салтук). 9. Шчар-баты месяц заліваў святлом поле, аблямаванае заінелым лесам (С. Грахоўскі). 10. Нават стра-ціўшы зрок, абыду я паўсвету, а да родных мяс-цін пліх заўсёды знайду (П. Броўка). 11. Спроба

контрыгры супраць нямецкіх футбалістаў нашым спартсменам не ўдалася (“Звязда”). 12. Якія неймаверныя цяжкасці чакаюць наперадзе Еўдакіма Раманава, паказала спроба выдаць першы том фальклорна-этнаграфічнага матэрыялу (С. Цярохін). 13. П’есы Шашалевіча лічылі безыдэйнымі, называлі “васільковай містыкай” (“Наш край”). 14. Іван знарок зрабіў доўгую акцёрскую паўзу, каб заінтрыгаваць слухачоў (А. Асіпенка). 15. Былыя студэнты медінстытута Галкін і Матуза сачылі за лагчынай, каб у час заўважыць новыя спробы немцаў абысці вёску (В. Быкаў). 16. На твары кулямётчыка адбілася злосць, і вочы заснавалі па прасцягу, шукаючы выйсця (В. Быкаў). 17. Вусны дзяўчыны час ад часу расквечваліся ўсмяшкаю, і гэта супакойвала Гардзея (З. Дудзюк). 18. Кіраўнік гаспадаркі Іван Васюк праінфармаваў нас аб клопатах вясцоўцаў (В. Баранаў). 19. Нашай краіне ўдалася многа зрабіць па стварэнні новай, постіндустрыяльнай беларускай сацыяльна-эканамічнай мадэлі (“Польмя”).

Заданне 4.

1) Дэзынфармаваць; 2) падышоўшага, батальёна; 3) абымшэлыя; 4) заіскрыліся; 5) пай-

менна; 6) заімку (*гіст.* ‘участак зямлі, ванты чалавекам пры першапачатковым засяленні мясцовасці’); 7) безынфляцыйны; 8) праіграла; 9) абнадзейваць, выйшаў; 10) фае.

Заданне 5.

Неістотная заўвага, засвойваць правіла, нейлонавая вытворчасць, нейтроннае выпраменьванне, даільны апарат, надышлі маразы, тайландскі бокс, перайменаваць вуліцу, праігнараваць пытанне, гукаізаляцыйны матэрыял, аматар паімправізаваць, падыспад шапкі, вопытны бортінжынер, бяспройгрышная латарэя, коні заржалі, праірацкая кааліцыя, еўрапейская гіперінфляцыя, разышліся швы.

Заліковы тэст

Частка А. А1. 1, 3, 4; А2. 2, 3, 5; А3. 1, 3, 4; А4. 4, 5; А5. 1, 3; А6. А2Б3В1Г3Д2; А7. 3; А8. 2, 5; А9. 3, 5; А10. 1, 2, 4, 5.

Частка Б. Б1. – падысці; Б2. – засеяваюць; Б3. – заржавець; Б4. – майстар; Б5. – контрыгра.

Уладзімір КУЛІКОВІЧ,

дацэнт кафедры рэдакцыйна-выдавецкіх тэхналогій Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2011 год СТУДЗЕНЬ

Заканчэнне. Пачатак на с. 28, 71.

17 студзеня – 100 гадоў з дня нараджэння Максіма Абрамава (1911 – 1973), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Мікалая Мацкевіча, рэжысёра, заслужанага работніка культуры Беларусі

18 студзеня – 75 гадоў з дня нараджэння Васіля Сёмухі, перакладчыка

19 студзеня – 85 гадоў з дня нараджэння Віктара Сянкевіча (Сянькевіча; псеўд. Язэп Барэйка), гісторыка, журналіста. З 1992 г. жыве ў ЗША

80 гадоў з дня нараджэння Юрыя Нежуры (1931 – 1985), жывапісца

80 гадоў з дня нараджэння Наталлі Паплаўскай, графіка

60 гадоў з дня нараджэння Таццяны Аўтуховіч, літаратуразнаўцы

20 студзеня – 75 гадоў з дня нараджэння Вікенцыя Ральцэвіча, графіка

21 студзеня – 125 гадоў з дня нараджэння Аляксея Туранкова (1886 – 1958), кампазітара, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Віктара Бажэнава, артыста аперэты, заслужанага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Віктара Кліменкі, графіка

22 студзеня – 105 гадоў з дня нараджэння Андрэя Александровіча (1906 – 1963), паэта

23 студзеня – 80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Жыжэнкі (1931 – 2003), крытыка, перакладчыка

75 гадоў з дня нараджэння Ігара Грыгаровіча (1936 – 1986), жывапісца

24 студзеня – 80 гадоў з дня нараджэння Міхася Мушынскага, літаратуразнаўцы, тэксталага, крытыка

75 гадоў з дня нараджэння Рамана Філіпава (1936 – 1992), беларускага і расійскага акцёра, заслужанага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Алонцава, мастака-акварэліста

60 гадоў з дня нараджэння Міхася Пазнякова, паэта, празаіка, перакладчыка, мовазнаўцы, журналіста

27 студзеня – 95 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Няфёда (1916 – 1999), тэатразнаўцы, пісьменніка, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Валянціны Куляшовай, літаратуразнаўцы, перакладчыка

28 студзеня – 75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Іваноўскага (1936 – 1987), артыста оперы, заслужанага артыста Беларусі

29 студзеня – 80 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Шалега (1931 – 1965), мовазнаўцы

30 студзеня – 90 гадоў з дня нараджэння Івана Шамякіна (1921 – 2004), празаіка, драматурга, грамадскага дзеяча, народнага пісьменніка Беларусі

31 студзеня – 50 гадоў з дня нараджэння Галіны Багданавай, празаіка

90 гадоў таму заснавана Дзяржаўнае выдавецтва БССР, з 1963 г. – выдавецтва “Беларусь”

Паводле календары ІДАМІМ